

ИБН СИНОНИНГ ШОИРЛИК ФАОЛИЯТИ

Саидова Райҳон Бекмуродовна

филология фанлари бўйича, фалсафа доктори (PhD), доцент
Zarmed университети ўқитувчиси.
(Ўзбекистон).

Е-маил: маликау494@zmaul.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13897023>

Аннотация. Мақолада тиб илмининг асосчиси Абу Али ибн Синонинг шоирлик фаолияти хусусида сўз боради. Сомонийлар давридаги Бухоро адабий муҳити бир қадар ёритиб берилади. Хусусан, Наср ибн Аҳмад Сомоний ҳукмронлиги йилларида қалам тебратган ижодкорлар фаолиятига назар ташланади. Ўша давр илмий ва сўзлашув тили ҳисобланган араб, форс, дарий каби тилларда ёзилган ижод намуналари ҳақида ҳам фикрлар келтирилган. Ибн Синонинг “Уржуза фит-тиб” асаридаги шеърини парчалар хусусида фикр юритилади. Буюк олимнинг бошқа асарларидаги қасида, қитъа, байтлари ҳам таҳлил қилиниб, Ибн Синонинг шоирлик нуқтайи назаридан фаолияти ёритиб берилган. Мақола, асосан, форсий ва тожик тилидаги асл адабий манбаларга таянган ҳолда ёзилганлиги боис ўзбек тилида Ибн Сино шеърини билан алоқадор баҳсли мавзуларни асослаб беришга хизмат қилади.

Калим сўзлар: шеър, уржуза, Ибн Сино, қасида, байт, қитъа, “Уржуза фит тиб”, форсий, дарий адабиёт

IBN SINA'S POETIC ACTIVITY

Abstract. This article discusses the poetic activity of Abu Ali ibn Sina, the founder of medical science. The literary environment of Bukhara during the Samanid period is also highlighted to some extent. In particular, the work of creators active during the reign of Nasr ibn Ahmad Samanid is reviewed. Thoughts are presented on literary works written in Arabic, Persian, and Dari, which were the scientific and conversational languages of that time. The article elaborates on the poetic passages in Ibn Sina's work "Urjuza fit-tib." Other works of the great scholar, including qasidas, qit'as, and couplets, are analyzed, shedding light on Ibn Sina's poetic activity. Since the article mainly draws on original literary sources in Persian and Tajik, it serves to substantiate discussions on Ibn Sina's poetry in the Uzbek language.

Keywords: poem, urjuza, Ibn Sina, qasida, couplet, qit'a, "Urjuza fit-tib," Persian, Dari literature.

ПОЭТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИБН СИНЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается поэтическая деятельность Абу Али ибн Сины, основоположника медицинской науки. Освещается литературная среда Бухары в период Саманидов. В частности, уделяется внимание деятельности творцов, писавших в годы правления Насра ибн Ахмада Самани. Представлены мысли о литературных произведениях, написанных на арабском, персидском и дарийском языках, которые являлись научными и разговорными языками того времени. В статье анализируются поэтические фрагменты из произведения Ибн Сины «Уржузат фи-т-тиб». Также исследуются его другие произведения, включая касыды, кыта и бейты, что освещает поэтическую деятельность великого ученого. Поскольку статья в основном опирается на оригинальные литературные источники на персидском и таджикском языках, она служит для обоснования дискуссий о поэзии Ибн Сины на узбекском языке.

Ключевые слова: стихотворение, уржусат, Ибн Сина, касыда, бейт, кыта, «Уржусат фи-т-тиб», персидская, дарийская литература

Ибн Синонинг бадий ижод билан шуғуллангани, шоир сифатида қалам тебратгани шубҳасиздир. Бундай фикрга келишимизнинг асосли далиллари мавжуд. Улугъ олимнинг хаёти кечган йилларида Бухородаги адабий жараён, бу ҳудуднинг ижодий муҳити, шеър ва шоирлик алоҳида бир жўшқинликка ега еди. Буюк шоирлар дарий ва арабий шеър уфқларидан завқ ва донолик нуруни таратиб, юракларни иситиб, ақл ва фикрларни ҳаракатга келтирарди. Рудакий, Шаҳидий Балхий, Абушакурий Балхий, Дақикий ва бошқа буюк шоирларнинг шеърлари оғиздан оғизга кўчиб юрарди. Ўша даврда форсий дарий ва арабий тилларида адабиёт гуллаб-яшнаётган еди. Барча тожик шоирлари, истисносиз, араб тилини билишар ва бу тилда асарлар ёзишар еди.

Ҳатто давлат арбоблари, масалан, Балъами, ҳам форсий дарий тилига асарларни таржима қилиш ва ёзиш билан шуғулланарди. Бундан ташқари, бу даврда Сомонийлар давлатида арабий шеър ёзувчи шоирлар ҳам кўплаб учрайди. Абу Мансур Абдулмалик ибн Исмоил ас-Саолибийнинг "Ятимат уд-дахр" китобида 119 нафар шоирнинг номи келтирилган бўлиб, улар Сомонийлар давлатининг ҳудудида яшаб ижод қилишган. Бу шоирларнинг айримлари икки тилда ижод қилган бўлиб, арабий ва форсий дарий тилларида шеърлар ёзишган. Ушбу даврнинг икки тилда ижод қилган зуллисонайн шоирларидан айримларининг номини қайд қилмасдан бўлмайд, улардан бири сиёсий ва маъмурий шахслар бўлган Сомонийлар давлатининг вазири ва шоир Абутаййиб ал-Мусъабий еди.

Наср ибн Аҳмад Сомоний даврида (914-943 й.) Балъамий (938 й.) лавозимидан четлатилгач, вазирликка еришган. Шахсий ва маъмурий камолоти унинг душманлари ва ҳасадгўйларининг кўпайишига олиб келган ва охир-оқибат у тўсатдан қатл қилиниб, ўлдирилган. Абутаййибнинг буюклигини биз унинг форсий шеърларидан биридан тушунишимиз мумкин, бу шеър замоннинг тенгсизлик ва зиддиятларини жуда аниқлик билан кўрсатар еди:

Чахоно, хамоно фусусиву бозй,

Ки бар кас напоиву бо кас насозй ...

Якero наммя, якero чахия,

Якero нишебй, акero фарай.

Абулфатҳи Бустӣ (971-1010) ҳам икки тилда ижод қилган машҳур шоирлардан биридир. Унинг арабий шеърлардан иборат тўлиқ девони бизнинг замонимизгача етиб келган ва тожикча шеърлари ҳам манбаларда қайд етилган. Ушбу шоирнинг ижодида фикр ва тафаккур асослари жуда кучли, аммо у завқ ва ҳиссиётларни ҳам табиий равишда бўяб-бежамасдан ифода етарди. Забиҳулло Сафо унинг арабий шеърларидан бир парчани келтириб, бу парча қуйидаги Абушакурий Балхийнинг икки байтининг таржимаси эканлигини айтади:

Аз дур ба дидори ту андар ннгаристам,

Мачрух шуд он чехраи пурхусну малохат.

В-аз гамзаи ту хаста шуд озурда дили мард.

В-ии хукми калоеет чарохат ба чарохат.

Аниқки, Ибн Сино форс-тожик ва араб адабиёти муҳити таъсирида шаклланган бо‘либ, бу унинг фикрий ва ижодий ё‘лига катта таъсир ко‘рсатган. Шеър о‘ша даврда

нафақат инсоний орзу ва мақсадларни ифода қилиш воситаси еди, балки ижтимоий, ахлоқий ва диний мақсадларни ифода етишининг жуда самарали усули ҳисобланган. Бошқа томондан, бу даврда қадимий қисса, ривоят ва дostonларга еътибор кучайган ва уларнинг ривожланиши янги ко‘караётган майса сингари бо‘лган, яъни уларнинг уруг‘и аллақачон екилган ва гуллаб-яшнаш фасли бошланганди. Бундай ривоятлар ва қиссалар о‘тмишдаги shonli даврлар ҳақида бо‘либ, улар Бухоронинг аугим қишлоқлагига тегишли еди. Машхур тарихчи Абубакр Муҳаммад Наршахий "Тарихи Бухоро" асарида, Ибн Синонинг туғилиб ўсган Афшона қишлоғига тегишли бўлган Рометан ҳақида шундай деб ёзади:¹ "Рометан қадимий қалъа ва мустаҳкам қишлоққа ега бўлиб, Бухоро шаҳридан қадимийроқдир. Баъзи китобларда бу қишлоқни Бухоро деб аташади... Ва Афросиёб бу қишлоқни бунёд қилган ва у ушбу вилоятга келганда, бу қишлоқдан бошқа жойда бўлмаган. Форсий китобларда ёзилишича, Афросиёб икки минг йил яшаган ва у sehггар бўлган, Нуҳ пайғамбарнинг авлодидан бўлган. У ўз куёви Сиёвушни ўлдирган, Сиёвушнинг Кайхусрав исмли ўғли бор еди. Кайхусрав отасининг қонини талаб қилиш учун бу вилоятга катта лашкар билан келган.

Афросиёб Рометан қишлоғини қамал қилган ва Кайхусрав ўз лашкари билан икки йил давомида қамаллаб турган. У қишлоқни Рамеш деб атаган, чунки бу ном унинг қувончи билан боғлиқ еди. Ҳозир ҳам бу қишлоқ обод. Рамеш қишлоғида бир оташхона қурилган.

Зардуштийлар оташхона Бухородаги оташхоналардан ҳам қадимий еканлигини айтишади. Кайхусрав икки йил ўтиб Афросиёбни кўлга олиб, ўлдирган. Афросиёбнинг қабри Бухоро шаҳрининг дарвозаси ёнида, Дарвозаи Муъабзд яқинида жойлашган... Бухоро аҳли Сиёвушнинг ўлдирилиши ҳақида ажиб қўшиқлар айтишади ва мусиқачилар бу қўшиқларни “Кини Сиёвуш” деб аташади. Муҳаммад ибн Жаъфар еса ушбу тарихдан уч минг йил ўтганини айтади..."²

Юқоридаги муаллифнинг сўзлари ушбу қишлоқ аҳолиси маънавий ҳаётининг муҳим қисмини бизга етказади. Маълум бўладики, X асрда ҳам қадимий ривоятлар ва қиссалар хануз тирик бўлиб, халқ улардан ўзининг фахрли ўтмишини еслаб, ғурурланарди. Шундай қишлоқда улғайган киши учун биринчи есда қоладиган нарса – ватани ва халқининг ўтмиши ҳақидаги ушбу ҳикоятлар ва ривоятлар бўлади. Бу муҳит, ўз анъаналари билан бирга, фикр ва ҳаёлнинг кенгайишига, ҳақиқат ва дунё сирларини ўрганиш иштиёқиға ёрдам берарди. Улар ва шунга ўхшаш қадимий ҳикоятлар, қўшиқлар ҳамда шоирларнинг шеърлари, албатта, Ибн Синонинг гўзаллик ва ҳақиқатни, badiiy so‘z sehriini тушунишига қизиқишини уйғотган. Шундай муҳитда улғайган шахс учун шўирликка мойиллик бегона емас. Гарчи Ибн Синонинг ҳаётидаги асосий насиба янада жиддийроқ нарса – ҳақиқатнинг умумий моҳияти ва ақлни англаш йўлида чидаб бўлмас меҳнат ва руҳий азоблар еди.

Ибн Синонинг бадий ижод билан шуғулланиши “Саргузашти Ибн Сино” рисоласида бир неча жойда қайд етилган. Жумладан, у Абумансурий Чаббонга жавобан ва ўз билимини тасдиқлаш учун учта қасида ёзгани таъкидланади. Қамокда бўлган пайтида Фардачон қалъасида “Ҳай Ибн Яқзон” рисоласини ёзган.³ Шундан келиб чиқиб, у ижодий фаолиятининг муҳим бир қисми сифатида, бадий асарларни ёзиш Ибн Синонинг ижодий

¹ <https://n.ziyouz.com/books/tarixiy/Abu%20Bakr%20Narshaxiy.%20Buxoro%20tarixi.pdf>

² Наршахий Абубакр. Таърихи Бухоро. - Д., «Дониш», 1979.

³ Абуали ябни Сино. Девони ибии Сино .- Техрон, 1957.

фаолиятининг ажралмас қисми бўлганини қатъий хулоса қилиш мумкин. Ибн Синонинг асарлари араб ва форс-тожик тилларида ёзилган бадиий асарлардир. Араб тилидаги бадиий асарларини икки тоифага бўлиш зарур: бири илмий асарлар ёки урјузалар, иккинчиси еса қасида, қитъа, фалсафий байтлар ва ахлоқий маслаҳатлар. Ибн Синонинг илмий асарлари ҳозиргача тўлиқ ўрганилмаган. Барча урјузалар еса ҳали нашр етилмаган. Shu o' rinda aytish kerakki, Ibn Sino tibbiyotga oid dostonlari vaznga solib yozgan, bu asarlarini "urjuzalar" deb nomlagan va ular aruzning rajaz bahrida bitilgan. Chunki rajaz vazni payg' ambarimiz davri she' riyatida ham asosiy vazn hisoblanib, hatto she' r atamasi bilan teng maqomga ega bo' lgan.

Urjuza janrining kelib chiqishi ham shu vazn bilan bog' liqdir. Arab ma' rifatparvari va adibi Jurjiy Zaydonning ko' rsatishicha, rajaz vazni she' r vaznlarining eng avvalgisi va eng qadimgisidir.

Bu vazndagi baytlar masnaviyga o' xshash qofiyadosh bo' ladi. Bu vazn o' z davrida xalqchil, odamlar orasida keng tarqalgan vazn bo' lgan. Har kim ham bu vaznda she' r ayta olgan, keyinchalik bu bahr kengayib, urjuza deb ataladigan qasida va she' rlar bitilgan⁴. Abu Ali ibn Sino bu to' qqizta urjo' za mazmuni bilan shoir sifatida tanilmasa-da, falsafiy she' rlari va adabiyotga oid "Risolat at-tayr", "Salomon va Ibsol", "Yusuf" kabi qissalari va ruboiylari uning yaxshigina ijodkorligini isbotlab beradi.

Ибн Сино "Urjuza фи-тиб" муқаддимасида Urjuza ларнинг моҳияти, мақсади ва вазифалари ҳақида қуйидагиларни таъкидлайди: қадим замонлардан буён, ҳукмдорлар, амирлар, ходимлар, вазирлар, улуг' кимсалар ва фақиҳлар хизматини ёдга олиб, асарларни бадиий ва илмий услубда ёзиш ва яратишга ҳаракат қилишган, айниқса, шоир табиблари бу жараёнда алоҳида аҳамиятга ега бўлган. Бу табиб-шоирлар асосан Urjuza лар ва шеърӣ тўпламларни тартибга солишга етибор беришган, натижада улар ўз ижодида маънавий бойлик, маҳорат ва ғайратни намоён қилган. Шу йўл билан ҳукмдорлар илмий тиббиёт қонунлари ва ҳакамлик усулларидан хабардор бўлганлар..."Мен ўтганларнинг йўлидан бориб, ... шунинг учун «Urjuza» ни ёздим. Бу асар тиббиёт илмидаги муҳим бўлимлар ва янгиликларни ўз ичига олади, унинг тузилиши мукамал ва осон тушунарли бўлиши керак.

Бу асар содда ва мувозанатли ифода билан ясалган, машаққат талаб қилмайди."⁵

Бу мулоҳазалардан тиббиётда urjuza ёзишнинг сабаб ва мақсади аниқ бўлади.

Биринчидан, urjuza сўз санъатининг, she' riyatning намунаси. Urjuzalar ёзиш вазифаси, сўзларни мукамал ва тушунарли тарзда тақдим етишдир, бу еса мавзунини осон тушунарли ва таърифга яқинлаштиради. Шундай қилиб, бу иш диққатга сазовор, яъни nazariy билимлар кенгайиб, гўзал сўз билан бирлашади. Ушбу рисолада шундай дейилади: "Шарафига енг муносиб инсонлар — бу яхши сўзловчилар ва яхши ёзувчилардир. Urjuza ёзиш орқали ҳам шундай яхши иш амалга оширилади."

"Urjuza фи-тиб» асарида табиб ва шоир ҳақида муҳим мулоҳазалар келтирилган: "Шоирлар — бу тилнинг амирлари ва табиблар еса тананинг ҳукмдоридир. У руҳни сўзнинг лўвчилиги билан роҳатлантиради, бошқаси еса танани парвариш билан даволайди.«Urjuza» — бу илмий ва амалий тиббиёт масалалари тўғрисида тўлиқ муҳокама қилувчи асардир.

Мен ҳозирда насрий асарлардан олинган билимларимни назм шаклида ифодалайман." Бу ерда икки жиҳат сўз ва шоир ҳақида таъкидланган. Аввало, шоирликнинг

⁴ Abu Ali ibn Sino. Lirika. –B. 2 .www.ziyouz.com

⁵ Абуали ябни Сино. Девони ибии Сино .- Техрон, 1957.

асосий воситаси сўз бўлиб, шоир сўзнинг ҳукмдоридир. Иккинчидан, сўз инсон руҳини тарбияловчи восита ҳисобланади ва инсоннинг маънавиятига таъсир кўрсатади, у инсонни маънавий жиҳатдан тарбиялаши керак. «Urjuza фи-тиб» асари шеър шаклида ва табиблик маъносида ёзилганлиги сабабли, муаллифнинг мулоҳазалари унинг амалий аҳамиятини кўрсатиши лозим. Яъни, бу мулоҳазалар ўз шеърий шакли билан руҳлантириши билан бирга, унинг жисмоний даволанишида ҳам ёрдам беради. Бошқача қилиб айтганда, бу Urjuza нафақат тан учун, балки руҳ учун ҳам фойдали."

"Ибн Синонинг Urjuzalари турли фан соҳаларида ёзилган ва юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб, уларнинг вазифаси ўқувчиларга илмий маълумотларни қулай ва тушунарли шаклда тақдим етишдир. Жумладан, у мантиқ фанида «Urjuza фи мантиқ» ва «Ал-қазое фи мантиқ» асарларини ёзган. Ушбу асарлардан ташқари, тиббиёт ва бошқа илмий соҳаларда қуйидаги Urjuza ларни ҳам ёзган: «Urjuza т фи ташрих» — 98 байт, «Urjuza т фи-л-мужаррабат фи тиб», «Urjuza т фи-л-усул ал-арбаат», «Ал-Urjuza т фи тиб», «Urjuza т фи-л-васос ус-сабнат», «Urjuza т ут-тинат фи васос Букҳоро». Илоҳиёт мавзусида еса, у «Ал-тасаммият ул-плоҳият фи-т-тавҳид» (334 байт) номли фалсафий асар ёзган бўлиб, бу асар «Қасидан нуйния» номи билан машҳурдир." Abu Ali ibn Sino bu to'qqizta urjuza mazmuni bilan shoir sifatida tanilmasa-da, falsafiy she'rlari, "Risalat at-tayr", "Salomon va Ibsol", "Yusuf" kabi qissalari va ruboiylari uning ijodkorligini isbotlab beradi.

Шунингдек, ulug' olim араб тилида турли мавзуларда бир қанча қасида ва қитъалар ёзган бўлиб, 1957-йилда Техронда «Ибн Синонинг девони» номли тўплам чоп етилган.⁶ Ушбу китобда Ибн Синонинг 26 та араб шеъри, жумладан, байтлар, муқаттаълар ва қасидалардан иборат асарлар келтирилган. Шунингдек, Ибн Синонинг араб шеърлари «Авжи зуҳал» тўпламида ҳам нашр етилган бўлиб, unda qasida, she'r, qit'a, shikoyat, bayt kabi she'riy shakllar uchraydi.

Ибн Синонинг араб tilidagi асарларидан «Қасида айния» (тўлиқ номи: «Ал-қасидат ул-айният ар-руҳият фи нафис») кўплаб тадқиқотчилар ва ўқувчилар еътиборини тортган. «Қасида айния» бир неча бор форс тилига ҳам бир қатор олимлар томонидан таржима қилинган. Ушбу қасиданинг сўнгги таржималаридан бири Муҳаммад Али Фариданийга тегишли. Ушбу муаллифнинг таржимаси бошқа таржималардан фарқ қилади, чунки ҳар бир араб байти форс тилида икки байт билан таржима қилинган. Биринчи байт араб матнининг таржимаси бўлиб, иккинчи байт еса унинг шарҳидир. Қасида ушбу байтлар билан бошланади:

*Фуруд омад аз чойгоҳи баланд.
Туро як кабутар баса арчманд.
Бувад он кабутар тууро он равон,
Ки бошад ба зеру ба боло равон.*

"Qasida ayniya" — hajmi turli nusxalarda 19-22 bayt. "Qasida ayniya" falsafiy mazmunga ega bo'lib, unda aklning sayr qilishi va tan bilan ruh o'rtasidagi munosabatlar zamonasi Ibn Sinoning zamonidan tahlil qilingan. Ushbu qasida ustoz Abu Ali ibn Sinoning yaqin do'sti Abdulvohid Chuzchoni tomonidan sharhlangan. Keyinchalik, ushbu qasida atrofida bir nechta sharh va tafsirlar yozilgan.

⁶ Абуали ябни Сино. Девони ибии Сино .- Техрон, 1957.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Ibn Sinoning shoirlik faoliyatini yozilish tili nuqtayi nazaridan arabiy va forsiy she'riyatga ajratish mumkin. Ushbu maqolada ilmiy fikrlarni she'riy yo'l bilan ifoda etuvchi urjuzalar haqida to'xtab o'tildi. Buyuk allomaning arabiy tildagi asarlari bafurja keying ilmiy maqolalarimizda yoritilishini maqsad qilganmiz.

REFERENCES

1. Абу Али ибн Сино. Лирика. –Б. 2 .www.ziyouz.com
2. Абуали ибни Сино. Мачмуан шеърхо .- Сталинобод. 1953.
3. Абуали ябни Сино. Девони ибии Сино .- Техрон, 1957.
4. Абуали ибни Сино. Авчи Зухал. - Д., «Ирфон», 1980.
5. Абуали ибни Сино. Осори мантахаб .- ч. 1-2. Д., 1980.
6. Айня С. Намунаи адабиёти точик .- М .: 1925.
7. <https://n.ziyouz.com/books/tarixiy/Abu%20Bakr%20Narshaxiy.%20Buxoro%20tarixi.pdf>
8. Наршахй Абубакр. Таърихи Бухоро. - Д., «Дониш», 1979.
9. Низомии Аруани Самаркандй. Чахор макола. - Техрон, 1334.
10. Ходизода Р. Сино на илми адаб .- Садои Шарк 1979, № 9.
11. Абдуллаев I. Абу Мансур ас-Саолибий. - Тошкент: Ўзбекистон, 1992 йил
12. Абу Мансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ас-Саолибий. Ятиммат ал-ятима (“Ятиммат ад-дахр“ тўртинчи қисми қўшимчаси). - Тошкент: Фан, 1990 йил
13. Абдуллаев I. Бухоронинг арабийнавис шоирлари. - Тошкент: Фан, 1965 йил
14. Ш. Хусейнзода х.шарифо макоми ибни сино дар шеър а адаби точик н. Аутениюзда, х. Варифов. Нашриети «маориф», душанбе - 1985